Sınıf mı? Kimlik mi?: Politik Karşı Hegemonyanın Eklemlenmesinde Liderlik Sorunsalı

İnan AKDAĞ*
ORCID: 0000-0001-5531-403X

Öz: 17. yy'da İngiltere'de ve 18. yy'da Fransız Devrimi ile başlayan süreç, 19. yy'da yaşanan sosyo-ekonomik gelişmeler sonucu dünya, kapitalist sınıf temelli toplum anlayışı ile tanışmıştır. Toplum, bir yanda burjuvazi ve diğer yanda işçi sınıfı ve bunlar arasında mücadele ile iki kutuplu bir yapıya dönüşmüştür. Toplumsal yapı bir yanda hegemonik diğer yanda ise karşı-hegemonik blok üzerinden ikiye bölünmüştür. Rus Devrimiyle birlikte hegemonik bloklarda sınıf ittifakları gündeme gelmiş ve bu durum, Antonio Gramsci'yle birlikte tarihsel blok ve hegemonya adları altında kuramsal boyuta kavuşmuştur. Bir dönem karşı hegemonik blok, işçi sınıfının liderliği etrafında eklemlenmiştir. 1970'lerle birlikte bu durum değişmiş ve işçi sınıfının ve sınıf temelli blok liderliği sorgulanmıştır. Yeni dönem yükselişe geçen kategori kimliklerdir. İşçi sınıfı ve sınıf temelli politika nesnel ve ekonomik temelli iken kimlik temelli politika öznel ve ideoloji temelli duruma gelmiştir. Bu çalışmanın amacı, karşı hegemonya olarak eklemlenen blokta liderlik için analiz birimi sınıf mıdır? yoksa kimlik midir? sorusudur. Çalışmanın kapsamı, hegemonik toplumsal formasyonda soyut anlamda sınıf ve kimliklerdir. Çalışmanın hipotezi, 1970'lerden sonra kimlikler yükselişe geçse de karşı hegemonik blok eklemlenmesinde liderlik sınıftadır. Kimlikler, öznel söylem üzerine varlık bulmaktadır ve mevcut hegemonik blokla çelişkisi gelip geçicidir. Dolayısıyla egemen söylem değiştiğinde, kimliklerin de varlık sebepleri son bulmaktadır. Ancak sınıf, nesnel bir kategoridir ve mevcut hegemonya ile çelişkisi ontolojiktir. Dolayısıyla sınıf, mevcut hegemonya aşılmadığı sürece muhalefet pozisyonunu korumaktadır. Bu çerçevede, sınıf, karşı hegemonya bloğunda liderlik vasfına sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Sınıf, Kimlik, Hegemonya, Karşı Hegemonya, Eklemlenme,

* Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi Merzifon İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
Makale Geliş Tarihi: 27.02.2021- Makale Kabul Tarihi:13.06.2021

Class? or Identity?: The Problematic of Leadership in Political Counter Hegemonical Articulation

Abstract: World had met with capitalist class-based society with socio-economic developments in the 19th century, which had been started with the 17th century in Britain and French Revolution in the 18th century. Society had turned into two polar bases, one of which was bourgeoisie and another of which was working class. Social structure divided into two parts, one of which was hegemonic bloc and another of which Was counter hegemonic bloc. Class alliances had come to order with Russian Revolution, and this situation has reached conceptualized dimension with Antonio Gramsci under the names of historical bloc and hegemony. At definite period counter hegemonic bloc had been articulated on around of the leadership of working class. This situation had changed with the 1970s and working class and class-based bloc leadership were questioned. New period led to rise of category of identity. When working class and class-based politics were objective and economic basis category, identity-based politics is subjective and ideological basis category. The aim of this study is about question whether class or identity for the leadership of counter hegemonic bloc articulation. The scope of this study is class and identities in hegemonic social formation. The hypothesis of this study is although identities started to rise after the 1970s, the leadership of counter hegemonic bloc articulation is class. Identities are constructed on subjective discourse, and its contradiction with hegemonic bloc is random. Hence, when hegemonic discourse changes, the ontological basis of discourse ends. However, class is objective category, and its contradiction with hegemony is ontological. Therefore, class protects its opposition position until system is passed over a hegemony. In this framework, class has leadership character in counter hegemonic bloc.

Key Words: Class, Identity, Hegemony, Counter Hegemony, Articulation

Giriş

Büyük değişimlerin yaşandığı 19. yy'da dünya, sanayi devrimi sonucunda büyük bir sosyo-ekonomik dönüşüm yaşadı. Bu dönem gözlenebilen en önemli politik, ideolojik ve ekonomik gelişme, iş bölümü sonucunda kurumsallaşan sınıflar arasında yaşanan çatışmalardır. Bu dönemi, sınıflar arasında yaşanan şiddetli çatışma ortamından dolayı Eric Hobsbawm ([1962] 2016), Devrim Çağı olarak adlandırmıştır. Kapitalist üretim tarzının egemen bir sistem olmaya başladığı dünya, burjuvazi ve işçi sınıfı kutuplarından şekillenmeye başlamıştır. Doğal sonuç olarak,

bu iki kutup arasında artan bir gerilim yaşanmıştır. Gerilim yapısaldır ve günümüze kadar taşınmıştır. Bu yapısal gerilim, 20. yy'da, Rus, Çin ve Küba gibi devrimlere yol açmıştır.

Başlangıçta, burjuvazinin politik, ideolojik ve ekonomik iktidarı, sınıf egemenliği şeklinde algılanırken, 1917 Rus Ekim Devrimiyle birlikte sürecin, bir sınıflar ittifakı şeklinde ilerlediği ve bu süreçte sınıflardan birisinin diğerleri üzerinde hegemonya kurduğu anlayışına dönüşmüştür. Böylece, ekonomik çıkarları peşinde ilerleyen sınıf anlayışından, diğer sınıfların taleplerinin de eklemlendiği bir liderlik anlayışı ortaya çıkmıştır. Bir sınıf, böylece, hem kendi çıkarlarının taşıyıcısı iken, eş zamanlı, diğer bazı sınıflarında taleplerinin taşıyıcısı konumuna gelmiştir. Bu şekliyle, sınıflar arasında hegemonik bir eklemlenme anlayışı varlık kazanmaya başlamıştır.

Bu yeni yaklaşım, Antonio Gramsci (1891-1937) ile birlikte kuramsallaştırılmıştır. Gramsci, hegemonya, tarihsel blok gibi kavramları eleştirel teoriye kazandırmıştır. Bu yaklaşıma göre, hegemonya, bir sınıfın diğerleri üzerinde kurduğu, politik, entelektüel ve moral liderliktir ve bu birlik reel dünyada karşımıza tarihsel blok olarak çıkmaktadır. Böylece, teorik düzlemde, bir hegemonik blok ve doğal olarak karşıtı olan karşı hegemonik blok, toplumsal formasyonlarda kurumsallaşmıştır. Gramsci, klasik Marksizmi esnetmekle birlikte, sınıf anlayışına sahip çıkmış ve dışlanan sınıfları madun olarak adlandırmıştır. Onun kuramsal dünyasında temel analiz birimi; sınıftır. Bu durum, Marx ve Engels'in ortaya koyduğu tarihin motoru olarak sınıf çatışması anlayışının devam ettirilmesidir.

1970'ler sonrası küresel dünya, yeni bir küreselleşme dönemine girdi. Aslında bu durum, Manifesto'da Marx ve Engels'in belirttiği üzere, kapitalizmin genişleyen artı-değer sömürü anlayışının prtaik bir sonucuydu. Bu dönem, toplumsal hayatta köklü dönüşümler gerçekleşmiştir. Klasik sınıf ayrımı üzerine artık, 'dışlanan' toplumsal cinsiyet, etnik gibi kimlikler anlayışı ortaya çıkmıştır. Bunun bir yansıması da eleştirel teoride görüldü. Yeni akımlar eski gelenekler üzerine eskinin eleştirisi bağlamında şekillenmektedir. Eleştirel çerçevede eski eleştirel teori analiz birimi olarak sınıfı kabul ederken yeni eleştirel teori sınıfların yerine çoklu özne(ler) olarak kimliği ikame etmiştir. Bu çalışmada amaç, karşı hegemonik eklemlenmesinde liderlik sınıf mı? yoksa kimlik mi? sorusuna cevap aramaktır.

Bu çalışmanın amacı, karşı hegemonya olarak eklemlenen blokta liderlik için analiz birimi sınıf mıdır? yoksa kimlik midir? sorusudur. Çalışmanın kapsamı, hegemonik toplumsal formasyonda soyut anlamda sınıf ve kimliklerdir. Çalışmanın hipotezi, 1970'lerden sonra kimlikler yükselişe geçse de karşı hegemonik blok eklemlenmesinde liderlik sınıftadır. Kimlikler, öznel söylem üzerine varlık bulmaktadır ve mevcut hegemonik blokla çelişkisi gelip geçicidir. Dolayısıyla egemen söylem değiştiğinde, kimliklerin de varlık sebepleri son bulmaktadır. Ancak sınıf, nesnel bir kategoridir ve mevcut hegemonya ile çelişkisi ontolojiktir. Dolayısıyla sınıf, mevcut hegemonya aşılmadığı sürece muhalefet pozisyonunu korumaktadır. Bu çerçevede, sınıf, karşı hegemonya bloğunda liderlik vasfına sahiptir.

Çalışmanın ilk kısmında metot, kavramsal çerçeve ve literatüre bir bakış sağlanacaktır. İkinci bölümde sınıf olgusunun şekillendiği ekonomik temelli yapı incelenecektir. Üçüncü bölümde ise ideoloji temelli kimlik olgusu ele alınacaktır. Dördüncü bölümde ise politik bağlamda karşı hegemonik blok eklemlenmesinde liderlik, sınıf mı? yoksa kimlik mi? olacak sorusuna cevap aranmaktadır.

Kavramsal Çerçeve ve Literatür

Toplumsal hayat, yapı, özne ve pratiğin kesişimidir. Bu çalışmada incelenen, özne olarak sınıf veya kimlik sorunsalıdır. Toplumsal ilişkilerin cisimleştiği yapı bu çalışmanın kapsamı dışıdır. Pratik çerçevesinde özne, karşı hegemonyanın eklemlenmesinde liderlik sorunsalının cevabını verecektir. Doğal olarak özne, yapı belirlenimli bir olgudur. Analitik çerçeveden özne sorunsalını anlamak için, yapısal ilişkilerin çözümlenmesi de önemli bir olgu olarak bilimsel bir gerekliliktir. Bu bağlamda, bu çalışmada yapısal ilişkiler de sınıf veya kimlik olarak özne sorunsalını aydınlatmak için gerekli oranda, analitik çerçeveden ele alınacaktır. Yapı içerisinde cisimleşen toplumsal ilişkilerin parçalara ayrılması bize, sınıf veya kimlik özne sorunsalını açıklamak olanağı verecektir.

Toplumsal teoride sınıf anlayışının ve sınıf çatışmasının kökeni K. Marx'dadır. K. Marx ve F. Engels'e göre ([1845] 1976: 359); kapitalizm de özel mülkiyet sahibi sınıfı ortadan kaldıracak tek devrimci sınıf proletaryadır. Dolayısıyla, K. Marx ve F. Engels, işçi sınıfına devrimci karakter atfederek, karşı hegemonik eklemlenmesinde liderlik rolü vermektedir. İşçi sınıfı, onlara göre, ayrıcalıklı öznedir ve insanın özgürleşmesinde kilit rolü bulunmaktadır. K. Marx ve F. Engels'de sınıf, toplumsal yapının kilit kategorisidir. Nesnel dünya, sınıfları ve sınıflar arası ilişkileri sürekli üretmektedir ve yeniden üretmektedir.

Sınıf fikri şekillendikten sonra sorunsal; sınıf veya işçi sınıfı tek özne midir? yoksa, işçi sınıfı ve diğer 'dışlanan' sınıflar arasında bir ittifak olacak mı? sorusudur. Bu, blok anlayışını getirmiştir. Hegemonik eklemlenmede blok fikri veya eklemlenme düşüncesinin kökleri Fransız sosyolog Georges Sorel'e (1847-1922) uzanmaktadır. Daha sonraları Antonio Gramsci'nin tarihsel blok fikrinin temelleri, Sorel'de bulunmaktadır. Sorel ([1908] 2013), blok yapılar, Fransız Devrimi sırasında blok yapılanmalarından bahsetmiştir. Ancak Sorel, bütünlükçü bir blok anlayışı geliştirmemiştir. Özellikle blokta, egemen olan sınıfın diğer sınıflar üzerinde etkisine değinmemiştir.

Sorel'in yazdığı dönemler, Rus Devrimi sırasında, hegemonya ve sınıf ittifakı üzerinden konu yeniden açılmış ve burjuvazinin demokratik devrim yapamamasından dolayı proletaryanın, burjuvazinin demokratikleşme önderliğini üstlenmesi gündeme gelmiştir. Böylece proletarya, sadece proletarya diktatörlüğüne gidişte öncülük görevi üstlenmeyecek aynı zamanda kurduğu hegemonya ile burjuvazinin demokratik taleplerinin de gerçekleşmesi için önderlik rolü üstlenecektir.

Hegemonyanın bütünlüklü ortaya koyulması Antonio Gramsci (1891-1937) ile gerçekleşmiştir. Gramsci, Marksizmin sınıf analizi yaklaşımını benimsemiştir. Ancak aşağı sınıfları madun sınıflar olarak tanımlayıp daha geniş bir perspektif çizmiştir. A. Gramsci'ye göre ([1975] 1996: 91); madun sınıflar arasında bir sınıf, diğer sınıflar üzerinde hegemonya kurabilir. Böylece Gramsci'nin teorisinde, blok fikri ortaya çıkmış ve Gramsci, bu bloğu tarihsel blok olarak adlandırmıştır. Doğal olarak oluşan hegemonik tarihsel bloğun karşısında karşı bir güç olarak karşı tarihsel blok bulunmaktadır. Bu bağlamda tarih, bloklar ve blokların içerisindeki sınıflar arasında bir mücadele olarak gerçekleşmektedir.

Sınıf veya işçi sınıfının ayrıcalıklı özne olduğu fikri post-Marksistlerle sona ermiştir. İşçi sınıfının, karşı hegemonik blok eklemlenmesinde liderlik rolü 1970'lerle birlikte sorgulanmaya başlamıştır. Artık, post Marksistlerce, işçi sınıfına, devrimci bir özne olarak bakılmamaktadır. Post Marksizmin özne fikri ilk olarak Andre Gorz'da görülmüştür. *Elveda Proletarya* adlı eserini 1980'de yazan Gorz'a göre ([1980] 1987: 14); kapitalizm, 20. yy son çeyreğinde çelişkilerini aşmıştır ve işçi sınıfı devrimci karakterini kaybetmiştir. Üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çatışma aşılmıştır. Dolayısıyla, artık, işçi sınıfının ayrıcalıklı özne olma konumu kalmamıştır.

Gramsci'nin hegemonya fikrinden sonra, henüz sınıfsal temeller terk edilmemişken gelen post Marksist teorilerde sınıf fikrinden tamamen vazgeçilmiştir. Artık özne, sınıf değil kimliklerdir ve kimlikler, bütünsel bir yapı tarafından değil söylemle kurulmaktadır. E. Laclau ve C. Mouffe'a göre ([1985] 2017: 145) hegemonya, eklemlenme ve rastlantısallık mantığı olarak direkt hegemonik öznelerin kimliğine yöneliktir ve görev, sınıfla zorunlu bağlantısını koparıp yalnız özne konumu olarak kimlik şeklinde hegemonik formasyon içerisindeki eklemleniş ile gerçekleşmektedir. Dolayısıyla önemli olan sınıflar değil, özne konumları ve eklemlenme ile belirginleşen bu konumların görünümü olarak kimlikler hegemonik veya karşı hegemonik blokları oluşturmaktadır.

Hegemonya ile bağlantılı bir kavramda politik liderliktir. Gramsci, işçi sınıfının liderliğinin, salt ekonomik veya politik öncülükten değil sahip olduğu ahlaki liderlikten geldiğini vurgulamıştır. D. L. Rhode (2006: 5); 20. yy'da dünyanın, karizmatik liderlik, otantik liderlik, otokrat liderlik, hizmetçi liderlik, işbirlikçi liderlik gibi birçok liderlik biçiminin yükselişi ve düşüşünü deneyimlediğini ancak asıl önemli olanın ahlaki liderlik olduğunu ileri sürmüştür. Ahlaki liderliğin salt etik liderlik olmadığını ve farklı köklerden geldiğini belirtmiştir. Bu bağlamda, işçi sınıfının, kimliklerin aksine ahlaki liderliğe de sahip olduğu savunulabilir. Politik liderlik, salt toplumsal yapının tek kertesi ile -bir başka ifadeyle politik veya ideolojik- değil bütüncül yapısı ile ahlaki liderliği sağlayabilmektedir. Bu bütünsel bakış açısı ve dünyayı pratik olarak kavrayış işçi sınıfının sahip olduğu ayrıcalıktır. Bu yüzden işçi sınıfı, ayrıcalıklı özne olarak kavranmıştır.

Son olarak, hegemonya ile bağlantılı bir kavram da karşı hegemonyadır. A. Chaudhuri (1988: 20), karşı hegemonya, nitelik olarak değişiklik içeren

hegemonyanın niceliksel uzantısıdır. Dolayısıyla, hegemonyanın kalitesinde bir bozulma, karşısına niceliksel olarak daha güçlü bir karşı hegemonya gücüne yol açmaktadır. K. Marx'ın, kapitalizmin mezar kazıcısı olarak işçi sınıfını üretmesi ve büyütmesi metaforu, işçi sınıfının hem niteliksel hem de niceliksel karşı hegemonya liderliğini, ekonomik, politik, ideolojik ve ahlaki liderlik çerçevesinde ele alışını açıklamaktadır. İşçi sınıfı, bir yandan niceliksel olarak artarken diğer yandan niteliksel olarak, hegemonyanın veya elit gücünün karşısında yeni bir güç olarak çıkmasını açıklamaktadır.

Ekonomik Temelli Yapı ve Özne Olarak Sınıf

18. ve 19. yy'lar da yaşanan 'çifte devrim' ile -İngiltere'de ekonomik Sanayi Devrimi ve Fransa'da yaşanan politik Fransız Devrimi- dünya yeni bir aşamaya geçmiştir. Kapitalizm, egemen bir üretim tarzı olarak dünyada kendisine yer açmıştır. Üretim de teknolojik olarak yaşanan dönüşüm ile muazzam meta üretimi Avrupa'da büyük toplumsal değişimlere yol açmıştır. Artık toplumsal hayat, bir yanda burjuvazi sınıfı ve diğer yanda işçi sınıfı arasındaki kutuplaşmadan şekillenmeye başlamıştır. Milyonlarca insan her gün işçi sınıfına katılmış ve işçi sınıfının grev, makine kırıcılığı gibi hareketleri bu dönemde ortaya çıkmıştır. İşçi sınıfı, burjuvazi önderliğinde hegemonik bloğa karşı bir karşı hegemonik blok lideri olarak pratik faaliyet göstermeye başlamıştır. Doğal sonuç olarak düşünürler tarafından işçi sınıfına, ayrıcalıklı özne rolü bu dönem verilmiştir. İşçi sınıfı hem karşı hegemonik bloğun sözcüsü hem de toplumsal dönüşümü sağlayacak temel güç vasfına bu dönem ulaşmıştır.

K. Marx ve F. Engels'e göre ([1846] 2017: 41); toplumsal yapı, iş bölümü tarafından koşullanan, insan yığını içerisinde yığınlaşan ve aralarından birisinin diğerleri üzerinde egemenlik kurduğu, sınıflara dayan bir biçimdir. Bu çerçevede sınıflar, nesnel birer olgudur. Buna ek olarak K. Marx ve F. Engels'e göre ([1846] 2017: 41); devlet içerisinde tüm mücadeleler, toplumsal hayatta sınıfların birbirlerine karşı yürüttüğü gerçek mücadelelerdir. Yalnızca farklı görünümlerde kendisini göstermektedir demiştir. Buradan çıkan sonuç, hegemonik blok ve karşı hegemonik blok eklemlenmelerinde liderlik sınıfsal karaktere sahiptir. Hegemonik bloğun liderliği burjuvazinin iken karşı hegemonik bloğun liderliği işçi sınıfındadır.

Sınıflar, nesnel ve ekonomi temelli yapılar içerisinde sabit konumlardır. Berch Berberoğlu, yeni çatışma biçimlerinin kökenlerinin tarihte eskiye gitmekle birlikte temel çatışmanın sınıfsal olduğunu belirtmiştir. Berberoğlu (2019: 3); çatışmaların ve toplumsal hareketlerin tarihte ırksal, toplumsal cinsiyet, dinsel, insan hakları ihlalleri, çevre, savaş karşıtı gibi çeşitli toplumsal sebeplerle ortaya çıktığını, ancak kitlelerin tarih boyu iktidara ve egemen sınıflara karşı mobilize olduğu esas sebebin *sömürü* ve *baskı* olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla, Berberoğlu'na göre temel çelişki, Marx ve Engels'in ([1848] 2011: 116), 19. yy'da *Komünist Manifesto*'da belirttiği gibi tarihsel olarak, sınıfsaldır ve tarih, sınıf mücadeleleri tarihidir.

Sınıf anlayışı, hiyerarşik olarak, sınıflar arası mücadele perspektifini de getirmektedir. Bunun iki sebebi bulunmaktadır. İlk olarak, sömürü ve baskıya karşı çok çeşitli direnme biçimleri ve ikinci olarak, yönetici sınıfın, konumunu korumak için, dirence karşı, kullandığı çok çeşitli araçlardır ve bu çerçevede, sınıf mücadelesi yaklaşımı, yönetici sınıf ve ittifakları ile muhalif sınıf ve ittifaklarına odaklanmalıdır (Barker, 2013: 2). Dolayısıyla, sınıf mücadelesinde, hegemonik ve karşı hegemonik blokta sınıflar eklemlenmesi önem kazanmaktadır. Bu durum, sınıfların, diğer sınıflar üzerinde kurduğu hegemonya ile bağlantılıdır. Hegemonyayı kuran, toplumsal grup değil, toplumsal sınıftır. Ancak bir bütün olarak, toplumsal grup oluşturmaktadır. Tamamen analitik bir durumdur.

Sınıf temelli karşı hegemonik blok, *ekonomi kerte belirlenimli bir yapı*dır. Genelde sınıf, özelde işçi sınıfı, ekonomik kerte içerisinde kendisini var etmektedir. Ekonomik süreç, işçi sınıfının toplumsal rolünü genişletmektedir. Sermaye birikim süreci ve birikim için gerekli artı değer üretimi, işçi sınıfının muhalefet rolünü üretmektedir ve yeniden üretmektedir. İşçi sınıfı, kapitalist ekonomik üretim süreci içerisinde konumunu güçlendirmektedir. K. Marx'ın yoksullar ve yoksullaşma teorisine bağlı olarak, küçük burjuvazinin işçi sınıfı saflarına düşmesi bu sınıfın tarihsel rolü için gerekli nesnel koşulları sağlamaktadır. Üretici güçler gelişirken, bir yandan üretim araçları gelişirken çelişkili olarak emek gücü de genişlemektedir. Böylece karşı hegemonik blok eklemlenmesinde, mevcut sistem ile çelişkili bir yapı ortaya çıkmaktadır.

İdeoloji Temelli Söylem ve Özne Konumu Olarak Kimlik

Kimlik kavramı ilk kez 1980'lerde Avrupalı düşünürler tarafından ve özellikle, kültürel süreçler üzerinden yükselen toplumsal hareketleri karakterize edilmek için kullanılmıştır (McGarry ve Jasper, 2015: 3). Toplumsal alanda, farklı kimlikler 1968 Gençlik Eylemlerinden sonra görünür hale gelmiştir. Etnik, toplumsal cinsiyet, dinsel, ırksal, çevre ve daha birçok alanda kimlik hareketleri görünür hale gelmiştir. 1991 SSCB'nin çöküşünden sonra kimlik hareketleri daha yaygın gündeme gelmiş ve toplumsal muhalefet alanında hegemonya kurmaya çalışmıştır. Geleneksel toplumsal hareketlerin ekonomi temelli yapısından kendisini kurtarmaya çalışan kimlik hareketleri, özerk ideoloji alanında faaliyet göstermeye çalışmıştır. Kimlik hareketlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte, geleneksel toplumsal hareketlerle hegemonya konusunda çatışmaya girmeye başlamıştır. Kimlikler, kendilerini, geleneksel toplumsal hareketlerin ekonomik yapı temelli biçimlenmesinin aksine, söylem yoluyla konumlandırıldığını ileri sürmüşlerdir. Böylece, kimlik hareketlerini anlamak için anahtar, söylem olmuştur.

Söylemler, politik olan pratiklerin ve sosyal ilişkilerin somut sistemleridir çünkü söylemlerin oluşumu 'içeridekiler' ve 'dışarıdakiler' arasında çizilen politik cepheler ve antagonizmaların inşasını içeren radikal kurum eylemidir (Howard ve

Stavrakakis, 2000: 4). Bu açıdan bakıldığı zaman, sınıf kuramcılarının aksine, kimlikler, öznel bir sürecin söylemle inşasıdır. Hegemonya veya karşı hegemonya, tamamen söylem aracılığıyla kurulmaktadır. Sınıf, nesnel üretim sürecinin bir sonucu iken, kimlik, öznel söylem sürecinin bir sonucudur. Dolayısıyla, söylem değiştiği zaman kimliklerin oluşumu da değişecektir. Sınıf sabit bir özne iken, kimlik, yüzergezer bir öznedir.

Christine Agius ve Dean Keep'e göre (2018: 1); kimliğin, bütünlükçü ve ayırıcı gücünü açıklamadaki gücü, sosyal, kültürel, ekonomik ve politik ilişkilere nüfuz etmesinden ileri gelmektedir. Kimlik, toplumun her alanına nüfuz etmektedir diyorlar. Ancak, kimlik, bir özne konumudur ve diğer öznelerle ilişki içerisinde anlam kazanmaktadır. Bu konum, söylem aracılığıyla üretilmektedir. Dolayısıyla bir inşa sürecidir. Hegemonya, karşı hegemonya ve kimliklerin üretilmesinde tek merkezdir. Bu çerçevede, hegemonya, kimlik üretimi için kurduğu söylem değiştiği zaman kimliğin sosyal, kültürel, ekonomik ve politik ilişkileri de değişebilecektir. Bu anlamda kimlik, gelip geçicidir. Dolayısıyla, söylem gibi öznel bir sürece bağımlı olan kimlik, karşı hegemonya bloğunda liderlik üstlenemeyecek durumdadır. Çünkü söylemi değiştirme gücüne sahip olan hegemonya bloğu, söylemi değiştirdiği zaman, kimliğin liderlik kapasitesi kalmayacaktır. Sınıf temelli, nesnel çelişki sürecinin yerine kimlik temelli öznel antagonizma mantığı, süreç içerisinde hegemonyanın söyleminin değişmesi ile kökten olmasa da çözüme uğrama durumu söz konusudur. Sistem değişmeden, sistem içerisinde antagonizma yumuşatılıp, entegre edilebilir.

Kimliklerin, sınıf temelli analizden ayrılan en önemli noktası talepleridir. Kimliklerin, mevcut sistemle olan antagonizması ekonomi veya sınıf çıkarıyla ilgili değildir. Bunun yerine daha az nesnel talepler; kimlik, statü, hümanizm ve manevi taleplerdir (Johnston, Larana ve Gusfield, 1994: 21). Bu çerçevede, kimlik politikası nesnel değil özneldir ve maddi değil manevi taleplere sahiptir. Nesnel olmayan talepleri, hegemonik blok, rahatlıkla soğurabilmektedir. Bir takım küçük reformlarla, sistemin işleyişine zarar vermeyecek, hegemonik blok, kimlikleri, karşı hegemonik bloktan devşirebilme kapasitesine sahiptir. Kimlik hareketlerinin talepleri, sistemin yeniden üretimine engel olmayacak çaptadır. Dolayısıyla, hegemonik blok, anlık olarak karşı hegemonik bloğun eklemlerinden birisi olan kimlik hareketlerini 'dışarıdan' 'içeriye' doğru çekebilmektedir. Bu durum, kimlik hareketlerinin muhalif konumunun zayıf olduğunu göstermektedir.

Kimlik temel yeni sosyal hareketler, toplumsal yapıdan kaynaklanan çatışmalara odaklanmamaktadır ve bu durum sınıf temelli eski toplumsal hareketlerle çatışmayı getirmektedir ve bu durum, kimlik temelli hareketleri sembolik ve kültürel boyuta indirgemektedir (Day, 2005: 69). Bu çerçeve, kimlik temelli hareketlerin zayıflığını ve karşı hegemonik blok eklemlenmesinde liderlik rolü üstlenememesinin ana sebeplerini göstermektedir. Kimlik temelli hareketler, nesnel toplumsal yapı analizi ve bu yapıdan kaynaklanan çatışma noktalarını görmemektedir. Sınıf temelli eski toplumsal hareketler, toplumsal yapıya daha çok

bütüncül çerçeveden bakmaktadır ve nesnel yapının yarattığı çatışma hatlarına daha duyarlıdır. Bu durum, kimlik temelli hareketlerin muhalefet gücünü de zayıflatmaktadır.

Kimlik temelli hareketleri sınıf temelli hareketlerden ayıran bir nokta da kimlik temelli hareketlerin büyük veya evrensel dönüşümlerle ilgilenmemesidir (Day, 2005: 69). Kimlik temelli hareketler, evrensel proje sahibi değildir veya büyük teorileri yoktur. Eski toplumsal hareketler veya sınıf temelli hareketler, küresel proje sahibidir ve dünyanın, tüm alt sınıfların çıkarları çerçevesinde dönüşümünden hareket etmektedirler. Bu durum, kimlik temelli hareketlerin post modern çerçevesinden kaynaklanmaktadır. Bilindiği üzere, post modern yaklaşım, büyük teorilerin muhalifidir ve bunun yerine mikro değişimlerden yanadır. Kimlik temelli hareketler de bu bağlamda, mikro değişimler peşindedirler. Örneklere bakılacak olursa; çevreci hareketler, çevre konusu üzerine yoğunlaşırken feminist hareketler kadın özgürlüğüne odaklanmaktadır ve etnik hareketler ise etnik haklar bağlamında hareket etmektedirler. Dolayısıyla sınıf temelli bütüncül hareket yerine kimlik temelli parçalı hareket sergilemektedirler.

Kimlik temelli karşı hegemonik blok, *ideoloji kerte belirlenimli bir yapı*dır. İdeoloji, öznel bir süreçtir ve söylem aracılığıyla kurulmaktadır. 'Dışlananlar' bizzat öznel olarak, hegemonik bloğun söylemi ile kendisini konumlandırmaktadır. Kimliklerin sınırını, hegemonik söylem kurmaktadır. Etnik, dinsel, toplumsal cinsiyet veya ekolojik kimlikler ve bu kimliklerin muhalefeti, hegemonik bloğun politikası ile şekillenmektedir. Ekonomik temelli sınıflar ve işçi sınıfının aksine kimlikler nesnel yapının bir sonucu değildir. Dolayısıyla hegemonik bloğun söylemi değiştiği zaman kimliklerin de muhalif yeteneği ortadan kalkabilecektir. Dolayısıyla kimlikler, direşken değil zayıf karaktere sahiptir. Söylemle kurulur ve söylemle hegemonyaya eklemlenebilecektir.

Politik Karşı Hegemonya Bloğunun Eklemlenmesi ve Liderlik

Karşı hegemonik blok eklemlenmesinde liderlik sorunsalı, doğal olarak, ittifak anlayışını getirmektedir. Hegemonik blok veya karşı hegemonik blok, tek bir sınıf veya gruptan ibaret değildir. Yapı, bir sınıflar veya gruplar ittifakıdır. Bu noktada vurgulanması gereken nokta, ittifak nedir? sorusudur. Stanley Aronowitz'e göre (2003: 229) ittifak hayatın şartlarını değiştirmeyi amaçlayan hareketlerin sosyal organizasyonlarıdır çünkü bu hareketler, ekonomik, politik ve kültürel olarak iktidardan dışlanmışlardır. Kısaca, hegemonik bloğun dışladığı kesimler arası bir ittifak ve bu ittifakın amacının mevcut sistemi değiştirme amacı karşı hegemonik bloğun eklemlenmesine yol açmaktadır.

Stanley Aronowitz, hegemonik ve karşı hegemonik blokların oluşumunda önemli bir noktaya dikkat çekmektedir. Aronowitz'e göre (2003: 229) geçmişin asi hareketlerinden biri veya birkaçı şimdinin hegemonik iktidar bloğunun bir parçası

haline gelebilir veya diğerleri ise hegemonik iktidar bloğunun dışında kalabilir ve muhalefet oluşturabilir. Bu noktada, sınıf veya kimliğin direşken olup olmaması önemlidir. Bir başka ifadeyle mevcut hegemonik blok, dışarıda olan sınıf veya grupları kendi içerisine çekerek eritebilir ve muhalif özelliğini soğurabilir. Bu noktada önem kazanan, grup veya kimliğin, mevcut sistemle çelişkisinin kökenleridir.

Bu çerçevede, karşı hegemonik sınıf ve kimliklerin kökenlerine bakmak gereklidir. Karşı hegemonik bloğun liderliği olarak, kapitalizmin burjuvazi ve işçi sınıfı kutbundan işçi sınıfını alırsak, işçi sınıfı oluşum itibarıyla *nesnel* ve *sabit* bir olgudur. Kapitalizm, artı değerin sömürüsü ve bu sömürü çerçevesinde oluşan tahakküm gücünden mürekkeptir. Sınıf temelli bakanlar bu iki noktaya; *sömürü* ve *tahakküm* noktalarına dikkat çekmektedir. Artı değer, üretim sürecinde oluşmakta ve bu artı değere burjuvazi el koymaktadır. Burjuvazi, el koyduğu artı değeri, sermaye birikimine çevirmektedir. Böylece, sömürü ilişkileri ve tahakküm ilişkileri yapısal bir boyut kazanmaktadır. Her gün daha fazla insan işçi sınıfı saflarına katılmaktadır. Bu döngü kapitalizmin ontolojik yapısıdır. Dolayısıyla, kapitalizm aşılmadan bu döngü değişmemektedir. Bu bağlamda işçi sınıfı, direşken bir biçim kazanmaktadır.

Karşı hegemonik bloğun liderliği açısından kimliklere bakacak olursak, kimliklerin post yapısal anlayışla nesnel bir varoluşu yoktur. Kimlikler, hegemonik iktidar bloğu tarafından söylemle kurulan özne konumlarıdır. Dolayısıyla kimlikler, *öznel* ve *sabit olmayan* olgulardır. Kimlik temelli olayı ele alanlar *tahakküm* ilişkilerine dikkat çekmektedir. Tahakkümü sadece siyasal iktidar çerçevesinde değil toplumdaki mikro iktidar odakları açısından da ele almaktadırlar. Dolayısıyla hegemonik blok yalnız iktidar değil iktidar(lar) dır. Sömürü ilişkilerini göz ardı ettikleri için sorunsal nesnel değil özneldir. Bu çerçevde kimlikler direşken değildir çünkü hegemonik bloğun söylemi ile kurulduğu için söylem değiştiği zaman kimlikte eriyecektir.

K. Marx ve F. Engels'e göre ([1846] 2017: 29), söylemlerin karşısına söylem koymakla mevcut olan dünyaya karşı mücadele etmek mümkün değildir. Bu bakış açısından, maddi dünyada, söylem yoluyla değişim sağlamak mümkün değildir. Dünyayı değiştirme söyleminde bulunanlar, aslında bazen en muhafazakâr düşünceye sahiptirler. Bu bağlamda Marx ve Engels için önemli olan öznel söylemler değil, nesnel yapılardır. Söylemler değişkenlik gösterebilen durumlardır ve sabit değildir. Dolayısıyla kimlikler ve konumları zayıftır. Ancak sınıflar, nesneldir ve sabittir. Direşken olgulardır. Yapı değişmediği sürece sınıflar sürekli olarak üretilecek ve yeniden üretilecektir.

John Foran, yeni toplumsal hareketlerin, mevcut sistemde, köklü bir değişiklik yapabileceğinden emin gözükmemektedir. Foran'a göre (2019: 412); yeni toplumsal hareketlerin, kapitalizm dışında, sonsuz büyümesiz, eşitliksizliğin olmadığı, militarist şiddetin olmadığı bir gelecek her şeyden önce bu sistemin yani kapitalist sistemin dışında bir sistemin olduğu bir gelecek inşa etmesi, çok da

mümkün değildir. Bu, yeni toplumsal hareketin temeli olan kimliklerin dönüşüm yapabilme kapasitelerinin zayıf olduğunu göstermektedir. Kimlikler, dönemsel olarak 'dışarıda' olsalar da aslında 'içeridedir' ler. Karşı hegemonik bloğu sistem içerisinde tutmaktadır ve radikal bir değişimi hedeflememektedirler. Kimlik veya sınıf salt bilinçli olarak karşı hegemonik bloğu kurmamaktadırlar. Tarihin onlara yükledikleri rolü yerine getirmektedirler. Dolayısıyla hem bilinç hem bilinç dışının kesişimi tarihsel rolü ortaya koymaktadır. Kimlikler evrimci görüşe sahiptir ve reformcudur. Sınıflar ise daha radikal ve köklü değişim yanlısıdır.

T. Fotopoulos'a göre (2009: 257), yeni sosyal hareketler 1990'lardan sonra kimlik hareketlerine dönüşmüştür ve kimlik hareketleri anti-sistemik değildir. Anti-sistemik olmamalarının sebebi ise; ilk olarak, bu hareketlerin heterojen yapısından dolayı toplumda ortak bir görüş ve değer oluşturamamasından dolayı hareket olmamaları; ikinci olarak da, bu hareketlerin çoğu anti-sistemik değildir çünkü çoğunluğu neoliberal küreselleşmeyi sistemik bir olgu olarak görmemektedir ve bunun yerine neoliberal küreselleşmeyi bir politika olarak kabul etmişlerdir (Fotopoulos, 2009: 260).

Karşı hegemonik blok eklemlenmesinde liderlik sorunsalını sınıf veya kimlik üzerinden tanımlamak için, yukarıda belirttiğimiz konuyu bir daha irdelemek gereklidir. Sınıf, ekonomik kerte belirlenimli bir olgudur ve kimlik ise ideolojik kerte belirlenimli bir olgudur. Dolayısıyla sorunsal, yapı veya yapı bozumu meselesidir. Eğer, ekonomik, politik ve ideolojik kerteleri bir yapı temelinde bütünleştirirsek, temele ekonomiyi ve üstyapıya politik, ideolojik kerteleri koyarsak ortaya çıkan sonuç, bir sömürü ve tahakküm ilişkisidir. Yapının iki ucu olan, hegemonik bloğun temelinde burjuvazi ve karşı hegemonik bloğun temelinde ise işçi sınıfı doğal kutuplar olarak yer almaktadır. Kapitalist üretim tarzında temel olan sonsuz sermaye birikiminde, burjuvazi bir yandan sermaye birikimi yaparken, diğer yandan, nesnel olarak, işçi sınıfı büyütmektedir. Burada bir ana çelişki vardır ve çelişkinin maruz kaldığı kitle işçi sınıfıdır. Dolayısıyla, karşı hegemonik blok eklemlenmesinde liderlik, işçi sınıfınındır.

Eğer, ekonomik, politik ve ideolojik kerteler özerk olarak ele alınırsa, karşımızda, tahakküm ilişkileri yer almaktadır. Ekonomik kerte, yapıdan özerkleştiği için, sömürü ilişkileri göz ardı edilmektedir. Artık bu noktada, hegemonik bloğun, ki bu hegemonik blokta söylem yoluyla inşa edilmektedir, söylemi ile oluşan özne konumları veya kimlikler varlık bulmaktadır. İşçi sınıfı, ayrıcalıklı özne konumunu yitirmiş ve diğer etnik, toplumsal cinsiyet, dinsel, ırksal, ekolojik kimlikler gibi sıradan bir kimlik, özne konumuna gerilemiştir. Burada, artık, yalnız siyasal iktidar değil, mikro-iktidarlar ile karşı karşıya kalmaktayız. Ancak kimlikler, yapı kurulduğunda nesnel olarak varlık bulan işçi sınıfının aksine öznel, söylem yoluyla kurulan olgulardır. Muhalefet gücü, hegemonik bloğun ürettiği söylem kadardır. Ayrıca, nesnel yapının aksine, hegemonik blok, küçük reformlarla, kimlikleri soğurabilir. Kimlikler direşken değildir.

Politik bağlamda bir önemli nokta, karşı hegemonik blok ve onun paydaşları olan toplumsal hareketlerin karakteri ile ilgilidir. Sosyal hareketlerin çoğunluğu ya direkt ya da dolaylı olarak, katılımcılarının kolektif çıkarlarını takip etmektedirler (Johnston, 2014: 18). Bu noktada, karşı hegemonik bloğun oluşumunda ve blok içerisinde bir katılımcı sınıf/grubun diğerleri üzerinde hegemonya kurmasında çıkarların kesişmesi önem kazanmaktadır. Dolayısıyla, karşı hegemonik bloğun katılımcılarının çıkarlarının niteliği önem kazanmaktadır. Sınıf temelli bakışta işçi sınıfının çıkarı, özel mülkiyet rejiminin son bulmasıdır. Özel mülkiyet ilişkisi sömürü ve baskıya yol açmaktadır. Bu çerçevede, işçi sınıfının çıkarı, nesnel ve ekonomiktir. Grup temelli bakışta toplumsal grupların çıkarı, baskının son bulmasıdır. Bu bağlamda, toplumsal grupların çıkarı, nesnel ve kültürel/sosyaldir. Aralarında bu türlü bir farklılaşma söz konusudur. İşçi sınıfının, nesnel çıkarları, sistemi aşma çabasını getirmektedir. Sisteme, kökten eleştiri getirmektedir. Toplumsal gruplar ise öznel çıkarları ile sistem içerisinde kalabilmektedir. Eleştirileri, anti-sistemik değil, sistem içi reformdur. Sisteme kökten eleştiri getirmemektedir. Bu bağlamda, politik olarak, sınıf temelli bir karşı hegemonik blok, grup temelli bir karşı hegemonik bloktan daha köklü olarak muhalif bir güçtür.

Sonuç

Toplumsal hayat birçok farklılıktan örüntülenmiştir. Toplumsal sınıflar ve toplumsal gruplar bu örüntülerden bazılarıdır. Sınıflar veya gruplar hiyerarşik olarak birbirlerine eklemlenmiştir. Bu eklemlenme sonucu ortaya toplumsal yapı çıkmaktadır. Toplumsal yapı egemen bir sınıf veya grubun liderliğinde oluşan bütünsel ünitedir. Doğal olarak farklılıklardan örüntülenen toplumsal yapı, çatışmalı bir biçim içermektedir. Toplumsal sınıflar veya gruplar arasında sürekli, bitmeyen bir çatışma söz konusudur.

Farklılıklardan örüntülenen toplumsal yapı, bütünselliğini korumak için hegemonik bir yapı içermektedir. Hegemonik güç, bir sınıf veya grubun değil, sınıflar veya gruplar kümesinden oluşmaktadır. İçlerinden bir sınıf veya grup, diğer sınıf veya gruplar üzerinde hegemonyasını kurmaktadır. Bu bir blok anlayışıdır. Böylece, toplumsal yapıyı bir arada tutan hegemonik güç ortaya çıkmaktadır. Hegemonik güç, politik, entelektüel ve ahlaki liderliği elinde tutmaktadır. Böylece toplumun kalan kısmını şekillendirme gücüne sahip olmaktadır.

Hegemonik bloğun olduğu yerde, doğal olarak, hegemonik güçle çelişik güçler karşı hegemonik bloğu oluşturmaktadır. Karşı hegemonik güç, hegemonik bloğa benzer şekilde bir blok şeklindedir. Karşı hegemonik bloğu, 'dışarıdakiler' biçimlendirmektedir. Bu yapı da tıpkı hegmonik blok yapısı gibi bir sınıflar ve gruplar ittifakı şeklindedir. Doğal bir sonuç olarak, ittifak yapısında liderlik sorunsalı gündeme gelmektedir. Karşı hegemonik bloğu taşıyıcı sınıf veya grup hangisidir sorunsalı temel bir problem olarak durmaktadır.

Sınıf çatışmasının yüksek olduğu 19. yy'dan 20. yy.'ın son çeyreğine kadar sorun, sınıf temelinde koyulmuştur. Kapitalizmin, burjuvazi, işçi sınıfı kutuplarından burjuvazi, hegemonik bloğun lideri olarak düşünülmüşken karşı hegemonik bloğun liderliği ise işçi sınıfı etrafında şekillenmiştir. Uzun bir dönem boyunca muhalefet, işçi sınıfının liderliği çerçevesinde düşünülmüştür. İşçi sınıfı politik, entelektüel ve ahlaki liderlik yeteneğine sahip sınıf olarak kabul edilmiştir. İşçi sınıfının diğer sınıf ve grupların taleplerini taşıyıcı bir kitle olarak var sayılmıştır.

1970'lere geldiğimiz zaman, sınıf dışında toplumsal gruplar ön plana çıkarılmıştır. Etnik, dinsel, toplumsal cinsiyet, çevre grupları yeni karşı hegemonik bloğun güçleri olarak kendisini konumlandırmıştır. Bu yeni gruplar, işçi sınıfının karşı hegemonik blok liderliğini sorgulamıştır. Yeni gruplar, muhalefet liderliğinin kendilerinde olduğunu ileri sürmüşlerdir. Özellikle, işçi sınıfının gerilemesi ve güç kaybetmesi, sosyalist bloğun çökmesi sonucu, bu yeni toplumsal gruplar etkinliklerini arttırmışlardır. Bu yeni toplumsal gruplar kendilerini kimlik çerçevesinde inşa etmişlerdir.

Sınıf temelli karşı hegemonik blok eklemlenmesine baktığımız zaman karşımıza işçi sınıfı çıkmaktadır. İşçi sınıfı, kapitalist sistem içerisinde artı-değer üretim sürecine bağlı olarak varlığını üretmektedir ve yeniden üretmektedir. İşçi sınıfının üretimi, nesnel ve yapısaldır. Ekonomi temelli politik ve ideoloji üstyapılı toplumsal yapı anlamında işçi sınıfı, nesnel ekonomik üretim sürecinin bir sonucudur. Kapitalist sistem, varlığını sürdürdüğü müddetçe işçi sınıfını yeniden üretecektir ve artı-değer süreci yaşandığı bu sistemde, işçi sınıfı muhalefet rolünü devam ettirecektir. Nesnel temelli olduğu için işçi sınıfı ve sınıf olgusu direşkendir. Kolay şekilde sistem içerisine uyumu sağlanamamaktadır.

Kimlik temelli karşı hegemonik bloğa bakıldığı zaman, kimliklerin söylem yoluyla üretilen öznel olgular olduğu görülecektir. Kimlik, bir özne konumudur ve öznenin konumu söylem tarafından inşa edilmektedir. Öznellik boyutundan dolayı ve yapıyı ekonomi, politika ve ideoloji katmanlarını özerk olarak algılandığı için kimliklerin, sisteme veya yapıya bütüncül olarak bakması çok mümkün görülmemektedir. Ayrıca, işçi sınıfı ve sınıfa göre daha zayıf olgular olan kimlikler, söylem değiştiği zaman muhalefet konumunu yitirme durumuna girmektedir. Dolayısıyla, kimlikler, sınıflara göre daha içeriye entegre edilebilecek olgulardır.

Politik bağlamda, karşı hegemonik bloğun eklemlenmesine bakıldığı zaman sınıfın, işçi sınıfının liderlik yeteneği ortaya çıkmaktadır. Kimliğe göre nesnel yapıya sahip işçi sınıfı, kapitalist sistemin işleyişinden dolayı daha köklü muhalefet yeteneği olduğu ortaya çıkmaktadır. Kimlikler, hegemonik bloğun söylemi değiştiği zaman sistem 'içerisine' girebilmektedir. Ancak kapitalist sistem sürdüğü sürece işçi sınıfını 'içerisine' uyarlamak çok mümkün değildir. Çünkü, ekonomik süreçte artı değeri işçi sınıfı üretmektedir. Bu çerçevede, karşı hegemonik bloğun eklemlenmesinde liderlik, işçi sınıfının sisteme karşı köklü eleştirisi açısından sınıf temellidir.

KAYNAKÇA

Agius, C. ve D. Keep. (2018) "The Politics of Identity: Making and Disrupting Identity", **The Politics of Identity Place, Space and Discourse**, ed. Christine Agius ve Dean Keep, Manchester University Press

Aronowitz, S. (2003) **How Class Works Power and Social Movement**, Yale University Press

Barker, C. (2013) "Class Struggle and Social Movements", **Marxism and Social Movements**, ed. Colin Barker, Laurance Cox, John Krinsky ve Alf Gunvald Nilsen, Brill

Chaudhuri, A. (1988) "From Hegemony to Counter Hegemony", **Economic and Political Weekly (January 1988)**, sf. 19-23

Day, R. J. F. (2005) **Gramsci is Dead Anarchist Currents in the Newest Social Movements**, Pluto Press

Foran, J. (2019). "System Change, Not Climate Change: Radical Social Transformation in the Twenty-First Century", **The Palgrave Handbook of Social Movements, Revolution, and Social Transformation**, ed. by Berch Berberoğlu, Palgrave Macmillan

Fotopoulos, T. (2009) "Recent Theoretical Developments on the Inclusive Democracy Project", **Global Capitalism and the Demise of the Left: Renewing Radicalism through Inclusive Democracy**, ed. Steve Best, The Ijid Publication

Gorz, A. ([1980] 1987) **Farewell to the Working Class An Essay on Post-Industrial Socialism**, Pluto Press

Gramsci, A. ([1975] 1996) **Prison Notebooks Vol. II**, Columbia University Press

Hobsbawm, E. ([1962] 2016) **Devrim Çağı 1789-1848**, çev. Bahadır Sina Şener, Ankara: Dost

Howard, D. ve Y. Stavrakakis. (2000) "Introducing Discourse Theory and Political Analysis", **Discourse Theory and Political Analysis Identities, Hegemonies and Social Change**, ed. David Howarth, Aletta J. Norval ve Yannis Stavrakakis, Manchester University Press

Johnston, H., E. Larana ve J. R. Gusfield, (1994) "Identities, Grievances and New Social Movements", **New Social Movements From Ideology to Identity**, ed. E. Larana, H. Johnston ve J. R. Gusfield, Temple University Press

Johnston, H. (2014) **What is a Social Movement?**, Polity Press

Laclau, E. ve C. Mouffe ([1985] 2017) **Hegemonya ve Sosyalist Strateji**, çev. Ahmet Kardam, İstanbul: İletişim

Marx, K. ve F. Engels. ([1845] 1976) **Kutsal Aile Ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi**, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol

Marx, K. ve F. Engels. ([1848] 2011) **Komünist Manifesto**, çev. Muzaffer Erdost, Ankara: Sol Yayınları

Marx, K. ve F.Engels. ([1846] 2017) **Alman İdeolojisi**, çev. Olcay Geridönmez ve Tonguç Ok, İstanbul: Kor

McGarry, A. ve Jasper, J. M. (2015) **The Identity Dilemma Social Movements and Collective Identity**, (Temple University Press)

Rhode, D. L. (2006) "Introduction: Where is the Leadership in Moral Leadership", **Moral Leadership The Theory and Practice of Power, Judgement, and Policy**, Jossey-Bass

Sorel, G. ([1908] 2013) **Şiddet Üzerine Düşünceler**, çev. Anahid Hazaryan, Ankara: Epos